

УДК 930.1:101.1

© Юрій Тимошенко (Київ)

ОСНОВИ ІСТОРІОСОФІЇ

Пояснено причини й історичне тло появи філософських ідей, якими прагнули обґрунтувати причинну зумовленість подій людської історії. **Мета дослідження** полягає у необхідності з'ясувати причинну зумовленість історичного поступу людської цивілізації. **Предметом** є інтелектуальний доробок істориків і філософів, які прагнули пояснити закономірності та спрямованість історичного буття. Робота ґрунтується на використанні загальнонаукових **методів** аналізу та синтезу, а також історичних: герменевтики, редуccionістського, системного аналізу, проблемно-хронологічного тощо. Використані методологічні **принципи** наукового пізнання – історизму, науковості, об'єктивності у підході до висвітлення проблеми. Підтверджено положення, що історіософія тривалий відрізок часу побутувала як своєрідна сукупність філософських ідей стосовно особливостей розвитку людської історії. З'ясовано, що історіософія постає на межі XVIII – XIX ст., хоча її засновки можемо простежити від Аврелія Августина. Історіософія, явно чи ні, намагається відповісти на злободенні, актуальні питання людського буття в історичному часі. Виявлено, що історіософія Нового часу та Просвітництва була овіяна історичним оптимізмом, упевненістю у тому, що «царство розуму» попереду, в майбутньому. Згодом, у першій половині XIX ст. історіософія дробила об'єкт свого дослідження на сфери «першоісторії» та похідних від неї, шукаючи нових методів дослідження історичної реальності. Відтак предметом історіософії було вибрано людину, а історію трактовано як стихію її життєвого світу. Доведено, що у XX ст. увагу історіосовів привертає онтологічна проблема – аналіз рухливості та стійкості буття. Вона, своєю чергою, пов'язана з питанням співвідношення буття і часу, усвідомленням феномену тимчасовості як визначального для феномена історичності. **Висновки.** Історіософія виступає синтетичним міждисциплінарним знанням, особливість якого визначається системним підходом до явищ і феноменів дійсності. Вона досліджує людську історію як цілісний і всеохопний універсум людської культури, визначає причинно-наслідкові зв'язки історичного поступу, його детермінанти та майбутнє людського буття.

Ключові слова: історіософія, історія, філософія, процес, цивілізація.

Yuri Tymoshenko (Kyiv)

BASIS OF HISTORIOSOPHY

Abstract. The reasons and historical background of philosophical concepts which were counted on the justification of the causative reasons for human history events have been explained. **Objectives:** to clarify the causative reasons of the human civilization historical progress. **Methods and materials:** the subject of the study is the intellectual works of historians and philosophers, which sought to explain the underpinnings (features) and orientations of the historical entity. The work is **based** on the use of general scientific analytic and synthetic methods and historical as well: hermeneutics, reductionist method, system and chronological problem analysis etc. Methodical principles of the scientific cognition were also used in the work. The thesis states that long period of time historiosophy was regarded as so-called complex of philosophical ideas about features of human history evolution have been proved. It was studied out that historiosophy appears on the verge of XVIII – XIX centuries, though we can see the origins from Augustine of Hippo (Aurelius Augustinus Hipponensis). Historiosophy, obviously or not, tries to answer the current interest questions of the human entity in historical period. It was discovered that Modern and Enlightenment Age historiosophy went along with historical optimism, by confidence in «mind reigning» advent and in the future. Later on, in the first half of the XIX century, looking for the methods of historical actuality research, historiosophy was breaking down the subject of its study into «early history» and its derivatives areas. Thus human was chosen to be the subject of historiosophy and history was interpreted as an element of human life experience. It was proved that in XX century attention of historiosophians was directed at one ontological problem – analysis of the life mobility and stability. This, in turn, has to do with the question of time and entity correlation, and realization of temporality phenomenon as a determinant of historicity phenomenon. **Conclusions:** historiosophy today appears as a synthetic interdisciplinary knowledge, which

defines its feature with systematic approach to the reality phenomenons. It studies human history as a holistic and all-embracing universe of the human culture; defines the causal relationship of the historical process, its determinations and future of the human existence.

Key ords: *historiosophy, history, philosophy, process, civilization.*

Постановка проблеми. Історія – одна з найдавніших наук. Це досить складний концепт, змістове навантаження якого змінювалося з часом. Міфологізована схема існування людства відома ще з гомерівських часів. Вона засвідчує факт наявності історичної свідомості людства, яка, втім, ще не становила доконаної системи поглядів, будучи переважно інтуїтивною. Лише в XIX ст. романтики (т.зв. Єнська школа), а згодом Г.Гегель започаткували наукове бачення історії.

Мета дослідження – пояснити причинну зумовленість історичного поступу людської цивілізації.

Об'єктом виступає історичний процес.

Предметом – інтелектуальний доробок істориків і філософів, які прагнули пояснити закономірності та спрямованість історичного буття.

Методи дослідження. Робота ґрунтується на використанні загальнонаукових методів аналізу та синтезу, а також історичних: герменевтики, редукціоністського, системного аналізу, проблемно-хронологічного тощо. Були використані також методологічні принципи наукового пізнання – історизму, науковості, об'єктивності у підході до висвітлення проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес української наукової спільноти до проблеми сенсу історії існував завжди. Кожна історична епоха змушувала науковців «зрозуміти» попередній досвід людства й, опершись на нього, збагнути поступ теперішнього і спрогнозувати розвиток на майбутнє. Тож нічого дивного немає в тому, що від початку XXI ст. в українській історично-філософській думці з'являється низка досліджень, переважно дисертаційних, присвячених з'ясуванню тих чи інших аспектів історіософії. Поміж них варто назвати таких авторів, як А.П.Артеменко, І.В.Бойченко, О.І.Блацишин, В.П.Будз, О.Ю.Василенко, Г.С.Гамрецька, Л.М.Димитрова, М.М.Ібрагімов, Н.В.Крохмаль, О.Л.Просолович та інші. Інтерес до історіософії є цілком об'єктивним: постіндустріальна епоха, в яку входить Україна, ставить перед науковцями нові виклики, на які ми намагаємося дати адекватні відповіді.

Результати дослідження та їх обговорення. Від часу появи перших «описів» і «розпитувань», постало стремління зрозуміти причинну зумовленість подій, закономірності та спрямованість історичного буття – тобто все те, про що застеріг Й.Гете стверджуючи можливість знати в історії лише те, що відбулося, не знаючи з яких причин те трапилося. Згодом О.Шпенглер зауважив, що, хоча історія існує для будь-якої людини, не кожна з них переживає постійне враження від історії, відчуючи себе її невід'ємною компонентою. Адже найчастіше історичні події сприймаються людьми як дещо замкнене і відособлене. І якщо такий тип сприймання характерний для самосвідомості цілої нації, то, на думку філософа, не може бути й мови про переживання «світу-як-історії»¹. Отже, дієвим способом розуміння історії впродовж людської цивілізації було досягнення її в процесі безпосередньої участі індивіда в її поступі: коли він прагнув виявити закономірності та зрозуміти спрямованість історичного процесу, з'ясувати причини зміни історичних циклів. Намагаючись відповісти на поставлені питання і твориться **історіософія**.

Більшість дослідників сходиться на тому, що історіософія постає на межі XVIII – XIX ст. Водночас М.Бердяєв виводить початок європейської історіософської думки від Аврелія Августина (Августин Блаженний), його праць «Сповідь» та «Про Град Божий»: «Перша помітна філософія історії, яка побудована в християнський період всесвітньої історії, філософія Блаженного Августина, значною мірою обумовила подальшу побудову філософії історії, збіглася з одним із найкатастрофічніших періодів всесвітньої історії – з крахом античного Риму»². Найбільшими здобутками мислителя, що вплинули на поступ історіософських студій, були: а) відкриття феномену «особистості» та визначення структури людської душі; б) виклад розуміння феномену часу та його зв'язку з душею людської істоти; в) створення моделі спрямованості історії та її смислу. Отже, історіософська концепція Августина важлива тим, що однією з перших поставила предметом філософської рефлексії ідею прогресу людської історії, яку він подавав у загальноцивілізаційному масштабі (хоча прогрес і тлумачився ним з теологічної точки зору).

Від моменту появи історіософи прагнули відкрити закони історичного розвитку, аналогічні до законів природи, з допомогою яких мали бути пояснені зумовленості історичного поступу. Зверну увагу, що у Новий час розробляються наукові методи історичного дослідження, принципи критики джерел і правила написання історичного наративу, що опираються на здобутки природничих наук. Це запозичення було цілком виправданим, оскільки успіхи природознавства показували правильність застосовуваних ним методів дослідження.

У той саме час Й.Гердер, опонуючи такій візії, стверджував, що людство розвивається не тому, що люди хочуть цього, а тому, що історія не підпадає під дію незмінних законів природи. Історичний розвиток є продуктом людських здібностей, на які впливають конкретні умови існування, простір і час. В історії суспільства все зумовлено цими факторами, і саме вони виступають основним законом історії. Тому не варто відшуковувати в ній таємниць, а потрібно вивчати причини різних подій.

Саме такий підхід і сповідував Дж.Віко, який уперше сформував розгорнуту та систематизовану теорію історіософії (хоча сучасники її не оцінили й лише в наступному столітті вона знайшла широке коло прихильників). За ним, історія повинна аналізуватися не як сума фактів, подій тощо, а як предмет, дослідження якого уможливило б виявлення та розуміння поступу людства, дозволило збагнути сутність історичного процесу. Віко уперше піддає філософській рефлексії минуле людської цивілізації з метою зрозуміти її подальший розвиток³. На його думку, збагнути історію, її поступ неможливо простим збиранням фактів. «Нова Наука» повинна відповідати на питання «як?», а не «що?». Тобто історіософія, явно чи ні, намагається відповісти на злободенні, актуальні питання людського буття в історичному часі. Гносеологічній, когнітивній процедурі піддається сама сутність людини, в якій природне інтерферує з соціальним. Слушною видається тут репліка Р.Колінгвуда, який зазначав: «Цінність історії полягає в тому, що вона показує нам, що людина зробила, а отже, й учить нас, що таке людина»⁴. Осягнення історичних реалій у філософському ракурсі породжує надію на можливість прогнозування подальшої ходи історичних процесів.

Незважаючи на «незатребуваність» роботи Віко, філософська рефлексія історії була на часі, про що свідчить доробок його сучасника Вольтера. У 1765 р. він видає твір «Філософія історії», під якою розумів «всього лиш критичну, або наукову історію, такий спосіб історичного мислення, коли історик робить самостійний висновок стосовно предмета дослідження, замість того, щоби повторювати історії, вичитані зі старих книг. Цим самим терміном користувався Гегель та інші автори наприкінці XVIII ст., але вони надавали йому іншого сенсу: у них він означав загальну, або всесвітню історію»⁵.

Тобто (переосмислюючи І.Бойченка), кожна з галузей сучасного наукового пізнання, перш ніж сформуватися, розвинутися і функціонувати як відносно самостійна високоспеціалізована дисципліна, тривалий час існує, переважно, як певна сукупність ідей, що належать до відповідної предметної сфери знань. Не є винятком й історіософія, яка також, перш ніж постати у вигляді відносно автономної сфери пізнання, довгий час існувала й розвивалася як специфічна сукупність філософських ідей з приводу своєрідності й особливостей перебігу історичного процесу. Саме як сукупність ідей історіософія постає у стародавньому світі⁶. Антична філософія опирається на циклічну концепцію розвитку історії – універсальний та ідеальний колообіг повторюваних станів; часовий вимір епохи. В основі такої повторюваності – зіткнення окремої особистості зі сліпою могутньою силою, що управляє всім світом. Тоді-таки визначаються два центральні підходи щодо тлумачення внутрішніх і зовнішніх стимулів історичного руху: чи то через дію непізнаних сил, чи то детермінацією божественного провидіння, фатуму, який реалізує свою волю через дії та вчинки людей. Те, що згодом було узагальнено як **провіденціалізм**.

Основна теза провіденціалізму – історія «задумується» на небесах («священна історія»), а на землі вона лише виконується. Всі земні інституції, в тому числі найпотужніші держави, імперії, позбавлялися тих відправних констант, стосовно яких можна було б осмислювати реальний рух історичного буття. Дійсними подіями в такій історії виявляються: створення світу, людини, життя людства без Бога (Христа в християнстві), явлення Сина Божого і нарешті Страшний суд, після якого всіх, хто зумів врятуватися, очікує вічне життя. Отже, початком справжньої історії та її змістом є порятунок людства через його включення до церкви.

Історіософія Нового часу та Просвітництва була овіяна історичним оптимізмом. Здатність людини мислити, – на чому зацентрував увагу Р.Декарт, – піддавати рефлексії власне буття, стала

підставою для визначення факту існування самого суб'єкта мислення. Теза «*cogito, ergo sum*» (запозичена у св. Августина) теоретично обґрунтувала існування мислячої людської одиниці, яка і творить історію. Досягнення «царства розуму» пов'язувалося з прогресом науки. У цьому сенсі прикметними є погляди А.Р.Тюрго. Виходячи з ідеї природної сутності людини, з думки про тотожність законів природи та суспільства, Тюрго обґрунтовує новий варіант раціоналістичної концепції суспільного розвитку. В його працях йдеться про три стадії суспільного прогресу: релігійну, спекулятивну та наукову⁷. Таку само тричленність, хоча й з іншою аргументацією, згодом запропонує його земляк О.Конт, який уводить до наукового обігу поняття «позитивної науки», звідки походить термін «позитивізм».

Подекуди означений період у розвитку історіописання означають як *перший позитивізм*. О.Конт та його послідовники запропонували специфічну методологію наукового дослідження, створивши своєрідний світ історії, заснований на описі й критиці історичних фактів. Водночас вони обмежилися лише констатацією того, що історична подія є емпіричним даним, з якого починається наука. Факти, на думку О.Конта і Дж.С.Міля, необхідно лише констатувати, систематизувати, але не пояснювати. У науковому дослідженні вони сприймалися за такий собі атом, найменшу неподільну частинку історії, на основі якої можна «відновити події минулого як вони були» (Л.Ранке).

Згодом, – зауважує А.Артеменко – «після тріумфальної ходи історіософії в XVIII – першій половині XIX ст. настав час важкої кризи, вихід з якої бачився у зверненні до пошуку сенсу історії, розгляді проблеми «що є сама історія» і де шукати сферу її прояву. Історіософія гарячково дробила об'єкт свого дослідження на сфери «першої історії» та похідних від неї. Історія, для одних, стає наглядом за мінливим людським світом, що ототожнюється з процесом розвитку культури і політичних ігор, або еволюцією соціуму та матеріальної сфери його життя. [...] Для інших – поле пошуку сенсу й утвердження моральних канонів людства. Треті замикають історію в межах наративу, розглядаючи її як прояв індивідуальної свідомості, переживання, конструювання реальності чи, скоріше, її моделювання. [...]

Предметом історіософії було вибрано людину. Наслідком такої зміни стало відкриття історії як стихії життєвого світу людини. Відтак з'явилася необхідність корекції змісту поняття «історичний факт». Під поняттям «факт» мислителі епохи Просвітництва і представники першого позитивізму мали на увазі відображення події в історичному джерелі з великим ступенем точності. При цьому передбачалася тотожність історичної події, події як факту спостереження й історичного повідомлення. Позитивізм зіткнувся з подвійною проблемою: по-перше, дослідження перетворювалося в добування фактів заради фактів, а результати часто суперечили концепції, побудованій на абсолютизації однієї зі сфер історичної реальності. По-друге, відкриття психологічного факту, що вимагало відмови від лінійної й одноплосинної побудови пояснення події «причина-явище-наслідок». Історична реальність виявилася значно багатшою від схем пояснення.

Відмова від ідеї відкриття об'єктивних законів історії – це відмова від платонівської думки про «тінеподібність» оточуючого нас світу й ідеї історії християнського платонізму, як утілення божественного задуму. Разом із цим укорінився антиплатонівський погляд на історію як специфічну сферу, де значення і смисли подій минулого періодично втрачають чіткість. Антиплатонівське бачення передбачає відмову від думки, що історія людства – це продовження еволюції природи, а сенс всього, що відбувається з людством встановлений заздалегідь і незалежний від людини. Історія, як вона розумілася в дискурсі Ф.Ніцше, В.Дільтея, М.Хайдеггера, – безперервне становлення, пов'язане з переживанням падінь і піднесень. Падіння і піднесення – результат здійснення життєвого вибору людини. Саме ситуація вибору проявляє часовий модус історичності. Історія отримує структуру, а подія-оцінку як результат вибору, зробленого людиною в певних екзистенційно-часових умовах⁸.

У середині XIX ст. переконаність в існуванні «законів суспільного розвитку» стала підґрунтям нової історіософії, що отримала назву *історичизму*. В контексті пізнання історичної дійсності зверталася увага на такі її компоненти, як продуктивні сили, виробничі відносини тощо. Історичизм спирався на наявність законів, що нібито детермінують хід людської історії, а відповідно, уможливають її передбачення. Тобто, історіософія виступає такою собі філософською теорією історіописання. «Її предметом виступає наукове і поза наукове осмислення історичного буття, дискурсивні й поза дискурсивні способи її його осягнення»⁹. Яскравим представником цього напрямку були Г.Гегель та його продовжувачі – К.Маркс, Ф.Енгельс, В.Ленін.

За ними історія – ІСТОРИЯ – чіпка, спрямовуюча, всепереможна істота. Її мета – повністю розвернути вже напрацьований генетичний вміст. Вона набирає сили, засобів, у неї всього досить і вона свого досягне, зруйнувавши всі перепони. Перешкода лише одна – нерозсудливість, свавілля, дурість людей. У Гегеля історія це світовий дух, тоді як у Маркса, Енгельса, Леніна – це об'єктивні закони. Гегель, характеризуючи перебіг історії, виділяє в ній два часи – застійний і героїчний. Його періодизація прикметна двома обставинами: 1) спрямованість історичного процесу розгортається зі Сходу на Захід (ідея переміщення центру всесвітньої історії); 2) поступ абсолютного духу від несвободи до свободи як критерій розвитку суспільства. Джерелом історичного поступу, за ним, є духовна еволюція. Періодизація, або розчленовування історичного процесу, представлена у формі великої тріади:

Перший етап – первісність, яка характеризується як повна відсутність свободи духу, як царство загального рабства і несправедливості.

Другий етап пов'язаний із виникненням державних форм і проходить кілька щаблів прогресу.

Третій етап починається з епохи Великої французької революції і представлений як епоха усвідомленої та реальної свободи.

Маркс претендував на відкриття законів економічного розвитку, які, за ним, визначали б і політичний та культурний розвиток людства, соціальні процеси тощо, тобто в цілому – людську історію. Вона ж – боротьба класів. Гнобителі і пригноблені перебувають у вічному антагонізмі один стосовно одного і ведуть безперервну (явну чи приховану) боротьбу. Тому за принципом ставлення класів до засобів виробництва історія ділиться на: первіснообщинний лад (або формація), рабовласницький, феодальний, капіталістичний, комуністичний (безкласове суспільство). В історії спостерігається чітка послідовність цих п'яти формацій. На відміну від Гегеля, який уважав, що зв'язок між «опредметненням» та «відчуженням» є фатальним, Маркс доходить висновку, що цей зв'язок притаманний лише недосконалим формам суспільної організації людства, і тому смисл історії й полягає в подоланні цього відчуження. Воно прямо пов'язане зі смислом історії та сенсом індивідуального буття, адже саме воно впливає на останнє. Тому, на думку Маркса, подолати відчуження можна лише шляхом ліквідації приватної власності, що є засобом досягнення суспільного ідеалу комуністичного суспільства.

Згодом реакцією на історизм, та головню, проти соціальних експериментів, ґрунтованих на роботах його апологетів, в історіософії постав новий напрям, одним із чільних представників якого був К.Поппер. Він говорив про неможливість існування законів історії, а відтак, стверджував про непередбачуваність історичного процесу¹⁰.

У ХХ ст. увагу історіософів привертає онтологічна проблема – аналіз рухливості та стійкості буття. Вона, своєю чергою, пов'язана з питанням співвідношення буття і часу, усвідомлення феномену тимчасовості як визначального для феномену історичності. При цьому часовість може бути зрозумілою через «подію присутності», що передбачає екзистенційний проект конструкції історичності. Факти не даються, а вибираються істориком. Індуктивний і дедуктивний методи притаманні дослідженню на всіх його стадіях Свідомість неадекватності знання, яке виникло внаслідок нерозуміння співвідношення абсолютної й об'єктивної істини, вело би до появи теорії, згідно з якою рівноцінними стосовно істини проголошувалися різні картини історії. Остання здавалася б принципово непізнаваною, «річчю в собі», коли б не екзистенційне розуміння історіографії. Разом із ним відкривається нове усвідомлення історії, яке демонструє її «онтологічне походження з історичності присутності... поділ кордонів, всередині яких теорія науки... зможе піддавати себе непередбачуваності своїх проблематизацій»¹¹.

Постмодерна історіософія констатувала хиткість кордонів між «історією» та «вигадкою», а також явну «непрозорість» репрезентативної мови, що скомпрометувало будь-яку спекулятивну або позитивістську орієнтацію. Дослідження історії та минулого загалом як наративу, що зосереджує увагу на прийомах творення історичних текстів і на способах надання їм ефекту реальності, стало надзвичайно актуальним в умовах нинішнього «перевиробництва історії». «Лінгвістичний поворот» в історіософії, початок якого пов'язують з ідеями Х.Уайта, потяг за собою роботи А.Данто, Ф.Анкерсмита, Й.Рюзена й ін. Їхніми зусиллями в історичній науці усталився підхід, за яким історія не має власної мови, отже, необхідно перевести філософський інтерес із проблеми істинності пізнання минулого на питання комунікації з ним.

Відтак наріжним каменем історіософії стало питання аналізу самого історичного пізнання. Це спричинило інтерес до нових для історіософії методів дослідження, що уможливило розгляд «проблеми історії» в контексті проблеми «розуміння», принципи якого, як альтернатива «поясненню» були запропоновані ще В.Дільтеєм. Множинне минуле, до якого застосовано безліч концептів, а значить безліч «теперішніх» часів, породжує на папері безліч історій, які одночасно дають тлумачення минулого кожна у своєму контексті. Історія як наука залишається описовою, тобто такою, що потовщує масив нарративу в рамках застосовуваної «ідеї історії» – процесуального часу як синтезу. Саме тому Е. Ле Руа Ландюрі негативно ставиться до тих дослідників, яким «...заманулося заперечувати товщину старого Хроноса», оскільки, як він упевнений, «...не можна побудувати гуманітарну науку, не враховуючи товщини минулого...»¹². Історичний нарратив ілюструє ситуацію розвитку подій. Він прагне передати дії (які виробляють агенти у певний час) і встановлені закономірності, створити можливість переживання повторюваності. Така історична реальність зрозуміла, пізнавана і прийнятна. При її побудові враховується хронологічний порядок фактичних елементів, до яких додається всюдисущий коментар, складений із елементів фігуральних. Останні створюють «події-відносини» між реальними фактами, тобто пропонують версію причинної побудови, яка не суперечить ні хронологічному порядку, ні звичним відчуттям причинності. Тим самим питання історичного буття було введено до сфери герменевтики і спонукало до розгляду його у ракурсі проблеми інтерпретації. Концептуальні основи такого підходу розроблені в роботах Е.Гуссерля, В.Дільтея, Г.Гадамера, Р.Інгардена. Можлива поліваріантність інтерпретації історичного буття загострила увагу на проблемі мінливості сенсу історичної події та картини історії в цілому. «Причини цієї мінливості Б.Кроче, В.Віндельбанд, Г.Ріккерт, Ж.П.Сартр, К.Беккер пов'язували з особливостями процедури інтерпретації як процесу відтворення реальності. А.Леві-Брюль, К.Ясперс, О.Шпенглер, М.Блок, Г.Гадамер узалежнювали причини мінливості від особливостей моделювання історичного минулого. У нарисі Е.Гуссерля «Ідеї до чистої феноменології та феноменологічної філософії» викладена концепція чистої феноменології, яка створила основу для розуміння історичного факту як просторово-часового «тут-сущого», яке перебуває в даний момент у даному місці, і яке повинно привести до розуміння суті. Безумовно, обсяг факту не вміщає всієї повноти явища, але у факті фіксується межа відкритості будь-якого явища в модусі певного тлумачення»¹³.

На інтелектуальному багажі «філософії життя» у ХХ ст. постають найбільші історіософські концепції, сформульовані М.Вебером, О.Шпенглером, А.Тойнбі, Й.Хейзінгою. Центральним пунктом, у якому перетиналися інтереси історіософії та «філософії життя», стала категорія часу, тому що реальність у «філософії життя» визначалася як «життєвий порив», «живий дух». Час виступав формою «здійснення», «протікання» історичного життя. Різноманітні оцінки, що знайшли своє місце в історіографічній та історіософській літературі, пов'язані з «вчуванням» і «переживанням», заснованими на різноманітних способах мислення історії. Історіософії притаманні антропоцентричні риси, засновані на принципі неможливості існування іншої історії, окрім історії явищ і смислів, створених людиною і її способом «бути». Тому істину можемо досягнути при усуненні протиріччя емпірично еквівалентних, але логічно несумісних теорій. Істинність історичного факту визначається поступовим вилученням його значень із низки логічних й етично раціональних підстав.

«Археологічний розворот», що стався услід за появою нових технічних засобів, а отже, й нових можливостей отримання, обробки і передачі інформації, істотно розширив можливості історичних студій, але спричинився до розширення поняття історичного джерела. Підходи Ф.Броделя і його послідовників зі школи «Анналів», так само як і концепції І.Валлерстайна та інших представників світ-системного аналізу, загострили питання щодо сутності історичних фактів, історичних джерел і, в загальному сенсі, про структуру історичної реальності. Залишаючись на правах структуралістської історії в руслі модерністської історичної науки, її послідовники вивели інші концепти єдності, які нині називаємо історією. Вони віддавали перевагу масиву чисел, використовуючи статистичні методи аналізу. Такий підхід спричинив появу нового стилю історіописання, який суттєво відрізнявся від прийнятого поміж істориків. Вельми стримане ставлення до історіософії, відхід від пояснювальних стратегій і від множення нарративу, на фоні нескінченної інтерпретації відомого матеріалу, спонукало їх до розширення обсягу використаної інформації, аналізу структур і першочергового інтересу до кількісних показників історичного буття.

Від 1970-х рр. у європейському історико-філософському середовищі домінуючим стає розуміння історичного процесу, яке зближує його з літературою. У цей період фіксується певне падіння інтересу до соціально-політичної історії. Попередній її поділ на економічну, політичну, соціальну тощо та історію ідей поступово зникає, хоча саме історичне поле знову «розростається» та переплітається з іншими дисциплінами. Згодом в історичній науці знову відбуваються значні зрушення в бік соціальної структуралізації, пов'язані з розповсюдженням методів антропології, соціальної психології, лінгвістики, зі зростанням інтересу до мікро- і макроісторії, до аналізу людської діяльності в різних ситуаціях. Особливо це стало помітно наприкінці ХХ ст., коли під впливом символічної антропології почав розвиватися напрям антропологічної орієнтації соціальної історії.

Наприкінці ХХ ст. історіософія у пошуках науково верифікованої картини історичного буття людства звертається до широкого кола проблем: починаючи з природничих засад феномену людини та її історії і закінчуючи актуальними питаннями сучасної геополітики та соціології. Вона набула рис науково обгрунтованого, антропоцентрично спрямованого, методологічно розвиненого знання про внутрішні й зовнішні імпульси історичного процесу, про його суб'єкт-людські спільноти, людей і людство. На думку І.Бойченка, історіософія традиційно поставала як зображення всезагальної історії: історії світу, що був цілісним і всеохоплюючим універсамом культури людства. Предметним полем історіософії виступає передусім проблема початку й кінця історії, а також питання про передумови, чинники, причини, рушійні сили історіогенезу та подальшого ходу історичного процесу, проблема мети і сенсу історії¹⁴. Водночас Л.Зашкільняк предметом історіософії бачить розумове конструювання гіпотетичної моделі змісту і способу розгортання людського суспільства¹⁵, тоді як Л.Димитрова говорить про пошук глибинного сенсу, пошук логіки історичного процесу¹⁶. На думку Е.Трьолча, «історіософія є частиною філософії, тому вона тісно зв'язана зі всіма іншими її частинами і являє собою в кінцевому підсумку частину системи»¹⁷.

Особливістю сенсоісторичних уявлень в українській історіософській думці ХХ ст. є їх спрямованість і зв'язок із проблемою національного самовизначення та державної незалежності. Зокрема, Д.Донцов, спираючись на ідею «вічного повернення» Ф.Ніцше та критикуючи надмірне захоплення раціоналізмом, вказував, що сенсожиттєві основи полягають не у розумі, а у волі, тому «афективність» меншості, еліти, й виступає рушієм історичного розвитку. В історії, як і в природі, немає рівності, і особа мусить постійно доводити свою здатність жити у суспільстві. Отже, й право на національне самовизначення, вважав Д.Донцов, треба виборювати, і не кожна нація, маючи це право, реалізовує його¹⁸.

Висновки. Отже історіософія наразі виступає синтетичним міждисциплінарним знанням, особливість якої визначається системним підходом до явищ і феноменів дійсності. Вона досліджує людську історію як цілісний і всеохопний універсум людської культури, визначає причинно-наслідкові зв'язки історичного поступу, його детермінанти та майбутнє людського буття.

¹ О. Шпенглер, *Закат Європи. Очерки морфології мирової історії*: В 2 т. [The Decline of Europe. Essays on the morphology of world history], in Т.1., Москва, Мысль, 1998, с. 134-135.

² Н.А. Бердяев, *Смысл истории*. [The meaning of history], Москва, Мысль, 1990, с. 4.

³ Дж. Вико, *Основание Новой Науки об Общей природе Наций* [The Foundation of a New Science on the General Nature of Nations], Москва-Ленинград, ГИХЛ, 1940, с. 108.

⁴ Р.Дж. Коллінгвуд, *Идея истории* [The idea of history], Київ, Основи, 1996, с. 64.

⁵ Р.Дж. Коллінгвуд, *Идея истории. Автобиография* [The idea of history. Autobiography], Москва, Наука, 1980, с. 5.

⁶ І.В. Бойченко, *Філософія історії* [Philosophy of history], Київ, Знання, 2000, с. 16.

⁷ А. Токвиль, *Демократія в Америці* [Democracy in America], Москва, Прогресс, 1992, с. 52.

⁸ А.П. Аретеменко, *Проблема історического факта в современной философии истории* [The problem of historical fact in modern philosophy of history], дисерт. ...к.филос.н., 09.00.03 – соц.филос. и филос. истории, Харьков, 2001, с. 52.

⁹ Э. Трельч, *Историзм и его проблемы: Логическая проблема философии истории* [Historism and its problems: The logical problem of philosophy of history], Москва, Юрист, 1994, с. 29-56.

¹⁰ К. Поппер, *Злиденність історизму* [The scourge of historicism], Київ, АБРИС, 1994, 192 с.

- ¹¹ М. Хайдеггер, *Бытие и время* [Being and time], Москва, Ad marginem, 1997, с. 157.
- ¹² Э. Ле Руа Ландюри, *Застывшая история* [Frozen history], in «THESIS», Вып. 2, 1993, с. 157.
- ¹³ А.П. Арещенко, *Проблема исторического факта в современной философии истории*, с. 8.
- ¹⁴ І.В. Бойченко, *Філософія історії*, с. 132, 137, 140.
- ¹⁵ Л. Зашкільняк, *Методологія історії. Від давнини до сучасності* [Methodology of history. From ancient times to the], Львів, ЛНУ імені Ів. Франка, 1999, 227 с.
- ¹⁶ Л. Димитрова, *Філософія історії: від Полібія до Гумільова* [Philosophy of History: from Polybius to Gumilev], Київ, ІЗМН, 1997, 200 с.
- ¹⁷ Э. Трельч, *Историзм и его проблемы: Логическая проблема философии истории*, с. 8.
- ¹⁸ Д. Донцов. *Націоналізм* [Nationalism], in *Історія філософії в Україні*. Хрестоматія, Київ, Либідь, 1993, с. 438-443.

Reference

1. O. Spengler, *Zakat Evropy. Oчерki morfologii mirovoj istorii: V 2 t.* [The Decline of Europe. Essays on the morphology of world history], in T.1., Moskva, Mysl', 1998, s. 134-135.
2. N.A. Berdyaev, *Smysl istorii.* [The meaning of history], Moskva, Mysl', 1990, s. 4.
3. Dzh. Viko, *Osnovanie Novoj Nauki ob Obshchej prirode Nacij* [The Foundation of a New Science on the General Nature of Nations], Moskva-Leningrad, GIHL, 1940, s. 108.
4. R.Dzh. Kolingvud, *Ideia istorii* [The idea of history], Kyiv, Osnovy, 1996, s. 64.
5. R.Dzh. Kolingvud, *Ideya istorii. Avtobiografiya* [The idea of history. Autobiography], Moskva, Nauka, 1980, s. 5.
6. I.V. Boichenko, *Filosofia istorii* [Philosophy of history], Kyiv, Znannia, 2000, s. 16.
7. A. Tokvill', *Demokratiya v Amerike* [Democracy in America], Moskva, Progress, 1992, s. 52.
8. A.P. Aretemenko, *Problema istoricheskogo fakta v sovremennoj filosofii istorii* [The problem of historical fact in modern philosophy of history], disert. ...k.filos.n., 09.00.03 – soc.filos. i filos. istorii, Har'kov, 2001, s. 52.
9. EH. Trel'ch, *Istorizm i ego problemy: Logicheskaya problema filosofii istorii* [Historism and its problems: The logical problem of philosophy of history], Moskva, YUrist, 1994, s. 29-56.
10. K. Popper, *Zlydennist istorytsyzmu* [The scourge of historicism], Kyiv, ABRYs, 1994, 192 s.
11. M. Hajdegger, *Bytie i vremya* [Being and time], Moskva, Ad marginem, 1997, s. 157.
12. EH. Le Rua Landyuri, *Zastyvshaya istoriya* [Frozen history], in «THESIS», Vyp. 2, 1993, s. 157.
13. A.P. Aretemenko, *Problema istoricheskogo fakta v sovremennoj filosofii istorii*, s. 8.
14. I.V. Boichenko, *Filosofia istorii*, s. 132, 137, 140.
15. L. Zashkilniak, *Metodolohiia istorii. Vid davyny do suchasnosti* [Methodology of history. From ancient times to the], Lviv, LNU imeni Iv. Franka, 1999, 227 s.
16. L. Dymytrova, *Filosofia istorii: vid Polibiia do Humilova* [Philosophy of History: from Polybius to Gumilev], Kyiv, IZMN, 1997, 200 s.
17. EH. Trel'ch, *Istorizm i ego problemy: Logicheskaya problema filosofii istorii*, s. 8.
18. D. Dontsov. *Natsionalizm* [Nationalism], in *Istoriia filosofii v Ukraini. Khrestomatiia*, Kyiv, Lybid, 1993, s. 438-443.